

דרך ישרה

תמצית העניינים • על פוק ערבי פסחים

בס"ד, דף מס' 20 ישראל כהן 050-4147014

שיעורי המצוות לדרך קט.

עיקרי הדברים במחלוקת החזו"א ור"ח נאה

הקדמה / הסתירה בשיעורים / שיטת הצ"ח והמנהג בליטא ורוסיה / בירור שיטת הצ"ח / שיעורי הראשונים [הרמב"ם] / שיעור ר"ח נאה / שיטת החזו"א איש

הקדמה

קיימים¹ כמה וכמה אופני מדידות:

מדידת אורך – כיום: סנטימטר [ס"מ], מטר, קילומטר. בזמן חז"ל: אצבע [=אגודל], אמה, מיל, פרסה וכו'.

מדידת נפח – כיום: מיליליטר [מ"ל], ליטר. בזמן חז"ל: כזית, כביצה, לוג, קב, סאה וכו'.

מדידת משקל – כיום: גרם, קילו. בזמן חז"ל השתמשו במטבעות כמשקל, משקל דינר, משקל סלע, משקל מנה, וכו'. גם הראשונים כתבו לפעמים שיעורי משקל על פי המטבעות שנהגו אצלם.

"סמ"ק" פירושו – סנטימטר מעוקב; כלומר, קוביה של 1 ס"מ על 1 ס"מ בגובה 1 ס"מ². בגודל כזה נכנסים מים בנפח של 1 מ"ל³. לדוגמא: שיעור רביעית לחזו"א איש הוא 150 סמ"ק [=150 קוביות כקוביה הנ"ל] שהוא 150 מ"ל.

הסתירה בשיעורים

בסוגיא מובאים שיעור רביעית ושיעור מקוה, ועולה מהסוגיא שיש לכל אחד מהם שני אופני מדידה:

1. אופן אחד על ידי מידות נפח: רביעית הלוג היא מידת נפח המכילה 1½ ביצים⁴, ומקוה מכיל 40 סאה שהם 5760 ביצים⁵.

2. אופן שני על ידי מידות אורך:

רביעית – כלי שאורכו 2 אגודלים, ורוחבו 2 אגודלים, וגובהו 2 אגודלים ועוד 7/10 האגודל⁶, מכיל רביעית.

מקוה – כלי שאורכו 1 אמה, ורוחבו 1 אמה, וגובהו 3 אמות, מכיל שיעור מקוה.

והנה כאשר ננסה למדוד בשני האופנים הנ"ל, נמצא שיש בין שני האופנים הללו הבדלים גדולים מאוד. שאם למשל ניטול ביצים ממוצעות שיש לנו היום ונמדוד בהן כמה הוא נפח של ביצה וחצי, ומאיך ניטול מידת אגודל שלנו, ונעשה על פיה כלי לפי הגודל האמור כאן בגמרא

1 בדרך כלל כל הכתוב כאן הוא מתוך הספרים המיוחדים העוסקים במקצוע זה, ובראשם 'מידות ושיעורי תורה' לרח"פ בניש, וכן מ'בנין אריאל' להגר"א בוקוולד.

2 בבבבוקי תינוקות ובעוד מקומות, מסומנות המידות ב-CC, CC 20, CC 50, וכן הלאה. cubic centimeter = CC, דהיינו קוביה של ס"מ, וזהו סמ"ק.

3 השיטה "הקטרת" שנוהגים בה היום ברוב המדינות, סודרה באופן כזה בו יש קשר בין כל המדידות: בקוביה של 10 ס"מ אורך על 10 ס"מ רוחב ובגובה של 10 ס"מ [כל אלו שיעורי אורך], היינו שיש בה 1000 סמ"ק, נכנסים מים בכמות של 1 ליטר, היינו 1000 מ"ל [זהו שיעור נפח], ומשקלם הוא 1 קילו, היינו 1000 גרם [זהו שיעור משקל].

4 בלוג שש ביצים, ונמצא שברבע לוג יש ביצה וחצי.

5 כיון שבסאה 6 קבים, ובקב 4 לוגים, ובלוג 6 ביצים; 5760=4 x 6 x 4 x 40.

6 זהו מה שאמרו בגמרא חצי אצבע [0.5=½] וחומש אצבע [0.2=1/5], וביחד 7/10 [0.7].

[והיינו $2.7 \times 2 \times 2$ אגודלים], ונמדד את נפחו של הכלי – נגלה שנפח הכלי שנעשה על פי האגודלים יהיה גדול בכמעט פי שנים משיעור הנפח שיצא לנו על פי מדידתן של הביצים.

ומתעוררות שתי שאלות:

1. היתכן שתהיה סתירה בין שני אופני המדידה?
2. אם באמת כך הוא שמאיזה טעם אכן יש סתירה במידות, אז תסתער עלינו שאלה חדשה: איזהו עיקר השיעור ללכת על פיו, אם על פי הביצים או על פי האגודלים?

שיטת הצלי"ח והמנהג בליטא ורוסיה

בשאלת הסתירה הנ"ל מצינו שהתחבטו כבר קצת מחכמי הדורות החל מימי הראשונים ואילך⁷, והידוע בין האחרונים שעסק בכך הוא הצלי"ח, שכתב בספרו להלן (קטז): שמדד שיעור חלה בשני האופנים, שעשה לו כלי אחד שמכיל מ"ג ביצים וחומש [שזהו שיעור חלה], וכן עשה לו עוד כלי לפי מידת האגודלים המפורשת בשו"ע (סי' שכד) לשער בה שיעור חלה⁸, וגילה שיש בין הכלים הפרש של יותר מפי שנים!

הצלי"ח כותב, שכדי ליישב את הסתירה, עלינו לומר אחת משתי האפשרויות, או שהביצים שלנו נתקטנו למחצית מהביצים של חז"ל, או לאידך גיסא שהאגודלים שלנו גדולים יותר מהאגודלים שהיו בזמן חז"ל⁹. וכיון שהסברא אומרת שהדורות מתמעטים והולכים ולא ההיפך, יש להניח בהכרח שהביצים התקטנו ולא שהאגודלים גדלו, ועל כן השיעור העיקרי הוא הנמדד באגודלים, שהוא השיעור הגדול יותר, וכמותו יש להחמיר.

ומצינו עוד מגדולי הדור שלאחריו שהחמירו בשיעורים להגדילם כעין דעת הצלי"ח, כגון הגר"א והגר"ח מוולאז'ין והחתם סופר ועוד, ויש ביניהם מעט הבדלים, ואכמ"ל.

וכתב המשנה ברורה (סי' רע"א בה"ל ד"ה והוא רובו, וסי' תפ"א סק"א) שבדאורייתא יש להחמיר ובדרכנו אפשר להקל. וכן הערוך השלחן הביא מחלוקת זו בספרו כמה פעמים (ראה סי' תפ"א ושי"ג), וכתב ששלשה גדולי עולם, הנודע ביהודה והגר"א והגר"ז, הורו להכפיל השיעורים ואחרים חלקו עליהם, כגון החתם סופר, חלק עליהם, ואף הוא עצמו דן בזה והכריע שלא כמותם.

והנה המשנה ברורה כתב שם ש"מנהג העולם" להקל כשיעור הקטן, ומאידך הערוך השלחן כתב ש'כל היראים נוהגים לדקדק בכוס קידוש והבדלה' ובמקום אחר כתב ש'המדקדקים מחמירים לכפול כל השיעורים', ונמצא שיש כאן מחלוקת מציאותית כיצד נהגו. ואולי אין כאן סתירה, שהיראים והמדקדקים, היינו התלמידי חכמים ויראי ה' והרבנים וכו', החמירו, ואילו שאר האנשים הקילו. ובמכתב לר"ח נאה כותב החזון איש שלא הכיר כלל את המנהג להקל כשיעור הקטן, עד שבא לארץ, משום שבמקומו החמירו כשיעור הגדול. ואפשר שהיו בזה גם חילוקים בין המקומות.

בירור שיטת הצלי"ח

דברי הצלי"ח ומסקנתו, בנויים על ארבע נקודות, ויש לברר כל אחד ואחד מהם [הערה, כל אות היא ענין לעצמו ואפשר לדלג מאחת לשניה]:

א. יש סתירה בין המדידה לפי גודל הביצים לבין המדידה לפי גודל האגודלים בהפרש של יותר מפי שנים.

ונביא את דרך חישובו: הצלי"ח כותב שבמדידה לפי ביצים¹⁰ עלה בידו ששיעור חלה הוא מעט פחות מ'פינט', ובמדידה לפי האגודלים¹¹ עלה בידו שהשיעור הוא 'שני פינט'. מכיון שידוע לנו מהו ה'פינט' שחישב בו¹², עולה שהביצה שמדד בה היה גודלה כ-46 סמ"ק¹³, והאגודל שחישב בו היה גודלו 2.34 ס"מ¹⁴. ולפי זה אורך האמה [שהיא 24 אגודלים¹⁵] הוא 56.16 ס"מ.

ובראשונה נפרש מהי המציאות היום בדברים אלו. והנה כפי ששמעתי, הממוצע של ביצה הוא 55-50 סמ"ק, היינו מעט יותר ממידת הצלי"ח, ורוחב האגודל הממוצע הוא 2.25 ס"מ¹⁶ [ויש פוסקים שנקטו כן להלכה¹⁷], היינו מעט פחות ממידת הצלי"ח. לפי גודל האגודל האמור, אורך האמה צריך להיות 54 ס"מ.

7 ראה תשב"ץ (ח"ג סי' לג), ובשו"ת אבקת רוכל להבית יוסף (סי' נב נב) ובשו"ת מבי"ט (ח"א סי' קמג), ועוד.

8 כלי שאורכו ורוחבו וגובהו 6 אגודלים 7/91 אגודל.

9 אמנם אין צורך לומר שיהיו גדולות בכפליים, שכיון שמשמשים בהן לשער אורך ורוחב וגובה די שיהיו גדולות בעוד מקצת כדי שהמידה תכפיל את עצמה.

10 היינו על ידי שבדק כמה נפח יש ל-43.2 ביצים, שזהו שיעור חלה.

11 שהיא נעשית על ידי כלי של 6.77 אגודלים באורך וברוחב ובגובה [6.77 X 6.77 X 6.77], כמבואר ברמ"א (יו"ד סי' שכד ס"א) על פי הרמב"ם דלהלן.

12 הפינט הוא 2003 סמ"ק.

13 2003 סמ"ק [שיעור פינט] לחלק ל-43.2 ביצים שהוא שיעור חלה = 46.3.

14 2.34 [ס"מ רוחב אגודל] X 6.77 [אגודלים אורך] = 15.8418 סמ"ק, כפול רוחב כפול גובה = 3976 סמ"ק, וכיון שיש אי דיוק קטן במידה 6.77, הרי זה מגיע ל-4006.

15 4 אגודלים X 6 טפחים.

16 גם באגרות משה (או"ח סי' קלו) כותב שמדד כמה פעמים ויצא לו כן.

17 וראיתי מביאים שכן מתבאר לכאורה מדעת כמה פוסקים, כמו הגר"ז והערוך השולחן ועוד פוסקים, וכן נראית דעת המשנה ברורה (סי' שנח סק"ז) [שכן עולה החישוב על פי 'אמות שלנו' שהזכיר שם, והיינו אמת המידה שנהגה במקומו, וכן בביאור הלכה (סי' רע"א) כתב שיהיה בגביע של קידוש שתי ביצים שלנו, וכן באמת היה גביעו שהיה שיעורו 130 סמ"ק ואמר שדי בפחות מזה].

ולפי זה ההפרש בין שתי המדידות אינו בכפליים, אלא קצת פחות מזה.¹⁸ ומה שחישוב הצל"ח בביצים קטנות יותר משלנו, הלא ודאי שיש בזה הבדלים בין מדינה למדינה, וכמו שאנו רואים היום שיש כמה וכמה גדלים בביצים. ומה ששיער באגודלים יותר גדולים משלנו, מלבד שגם בזה יש הבדלים בין המדינות, וראה גם להלן, עוד מצינו מה שכתב בזה תלמידו התשובה מאהבה (ח"ג ס"י תו הגה"ה לשו"ע ס"י שכד) כי רבו היה ארוך שבדורו וחישוב לפי אגודלו שהיה גדול מהממוצע, ואומר שם שאמר כן לרבו ונענע בראשו ושחק. [והחזון איש (קונטרס השיעורים אות יב) כתב שאין ראוי להביא דברים אלו לבית המדרש וכו', עיי"ש¹⁹].

ויש לשים לב לנקודה חשובה מאוד: כבר הזכרנו שהאמה צריכה להיות 54 ס"מ או 56 ס"מ. והנה שיעור 'אמה' הוא גודל אמת היד²⁰. והמציאות היא שאורך היד אינו 54 ס"מ וכל שכן לא 56 ס"מ, וודאי שאינו 60 ס"מ כשיעור אמה ששיער החזון איש, אלא הוא רק 48 ס"מ בערך ועוד פחות מזה! כלומר, המציאות אינה מתאימה לידוע לנו שהאגודל הוא 1/24 מהאמה, כי האגודל המציאותי שלנו, וכל שכן האגודל שחישובו בו הצל"ח, גדולים הרבה יותר והם כ-1/20 מהאמה המציאותית. ומעתה יש לשאול: כיון שנמסר לנו שיעור אגודל ושיעור אמה, וגם נמסר לנו שהיחס ביניהם הוא 1/24, והמציאות היום אינה כן, אחרי מי נלך? אחרי האגודלים או אחרי האמות?

ואמנם אם נלך אחר האמות, ונאמר שאמה של תורה היא כאמת היד שלנו, שהיא כ-48 ס"מ ופחות מזה, ומזה נשער את האגודל שהוא 1/24 מהאמה, בשיעור של 2 ס"מ²¹ [נגד המציאות שהרי עינינו הרואות שהאגודל רחב יותר], ועל פי מידת אגודלים זו נחשב את שיעור רביעית ושיעור מקוה ושיעור חלה, אזי יתאים החשבון עם החישוב לפי הביצים.

ואכן ר"ח נאה טען שמפני כל הסתירות הללו יש ללכת אחר האמות, ואז אין צריך לומר שנתקטנו הביצים. אך דעת החזון איש (קונטרס השיעורים אות טו ד"ה ובס"י) היא, שאמנם ברור שהיחס בין האגודל שלנו לאמת היד שלנו, אינו מה שנראה בחז"ל, אף על פי כן, הקובע הוא האגודל, שהוא עיקר השיעור, ובו נמדדים שיעורי האורך כולל האמה, ושוב מסתערת הקושיא מגודל הביצים, ועל כן צריכים לומר שהתקטנו.

והנה מבואר בחז"ל כי גובה אדם בינוני הוא 3 אמות, וידועה מחלוקת הראשונים האם שיעור זה הוא יחד עם הראש או בלעדיו. והנה למגדילים את השיעורים עד כ-60 ס"מ לאמה, עולה גובה אדם עד הראש ולא עד בכלל בשיעור של 1.80 מטר, ועם הראש כ-2 מטר לפחות, וזהו אדם גבוה מאוד מאוד, וידוע שגובה אדם ממוצע – עם הראש – הוא רק 1.75 ס"מ בערך. ורק אם נאמר ששיעור אמה הוא 54 ס"מ או אפילו 48 ס"מ, אז יעלה החשבון נכון. וכתבו המנחת ברוך (ס"י עה עו) ועוד אחרונים, שבזה נחלקו הראשונים, הסוברים ששיעור 3 אמות הוא עם הראש, סוברים ששיעור אמה הוא 60 ס"מ, והסוברים ששיעור 3 אמות הוא בלי הראש, סוברים ששיעור אמה הוא 54-48 ס"מ. [אמנם החזון איש (קונטרס השיעורים אות י) חלק על דבריהם, עיי"ש מה שכתב בזה].

ב. המסקנא שבמהלך הדורות השתנו דברים במציאות, או הביצים קטנו או האגודלים גדלו.

והנה אכן דברים כגון אלו עשויים להשתנות ממדינה למדינה ומדור לדור, אם כי קצת חידוש הוא לומר שהיו הביצים גדולות כפליים מהביצים שלנו, אבל יתכן שהיו גם תרנגולים גדולים יותר, וכיו"ב. אמנם כתבו כמה ספרים שיש ראיות ברורות שלא התקטנו, כגון שנמצאו ביצים עתיקות בכל מיני מקומות, כמו בפירמידות במצרים, וגודלן כביצים שלנו. ועוד האריכו בזה להוכיח שלא חל שום שינוי, ולפי שהוא ענין של מחקר, לא אאריך בו.

ובתשובות הגאונים (שע"ת ס"י מו) מובא מרב האי גאון, שנקבעו השיעורים בביצים ובפירות לפי שידע הקב"ה שישראל יתפזרו בין האומות, וקבע השיעור באלו "שהן קיימין בכל עת ואין משתנים". ויש שהוכיחו מכאן שלא נתקטנו הביצים²². והחזון איש ביאר ש'אין משתנים' היינו שאין מציאותם משתנה, היינו שאינם מתבטלים, ואינם כמדידות המדינות שהן הסכמות בני אדם ועשויים להתחלף²³.

ג. אם נהיה שינוי בדברים שנקבעו כשיעור, יש ללכת אחר הגודל שהיה בזמן חז"ל.

הרבה אחרונים²⁴ כתבו שהשיעורים נקבעים על פי הפירות שבכל דור ודור, ולא לפי מה שהיה בימי משה. וראה גם לעיל בסמוך בשם החזון איש. ולפי דבריהם נדחו דברי הצל"ח, שאף אם נתקטנו הביצים, עדיין אפשר ללכת אחריהם. וכן העיר בהגהות אמרי ברוך (יו"ד ס"י מו ס"ה, וכן בהגהותיו על הצל"ח הנדפס)²⁵.

אמנם מרן בעל הקה"י (שיעורין של תורה ס"י ט אות ה) יישב, שכל זה בדבר שיש לו שיעור אחד, כגון שיעור ביצה לגודל אתרוג, שבזה ודאי שמשערים בביצה של זמננו, אבל בדבר שיש לו שתי מידות, כגון רביעית יין או שיעורי מקוה וחלה, באלו הולכים בזה אחר המידה הגדולה או העיקרית לחומרא [ועיין בזה בהערה²⁶].

ד. עדיף לומר שהשינוי הוא שנתקטנו דברים מאשר לומר שנתגדלו, כי הדורות מתמעטים והולכים.

18 היינו ששיעור רביעית הוא 123 סמ"ק, ושיעור חלה 3534 סמ"ק.

19 ויש שביארו שנחלקו ביניהם הרב והתלמיד אם משערים לפי רובא דאינשי הכחושים, או לפי הבראים שבדור.

20 ראה גם רש"י בכתובות (ה) ובמנחות (יא). כל הדברים דלהלן לסוברים שאמת היד היא אמה של תורה של ששה טפחים, אך יש מהראשונים הסוברים שאמת היד היא אמה בת חמשה טפחים, ואמה של תורה הלא היא של ששה, ולשיטתם אכן יש התאמה בין האגודל לאמת היד, שאמת היד ועוד טפח, היא אכן כשיעור של 24 אגודלים.

21 48/24=2

22 כן כתב בקובץ שיעורים (ח"ב ס"י מו סק"ג), וכן כתבו עוד אחרונים.

23 וזה לדעתו שהשיעור הוא לעולם בהם אפילו ישתנו, ראה להלן.

24 ראה בהערה הבאה. וכן נקטו עוד רבים.

25 על פי מה שהוכיח מהראב"ן המובא שם בש"ד (ס"ק יב) שמשערים בפירות שבכל דור, וראה כן גם בפרי מגדים (שם שפ"ד ס"ק יג).

26 ומלבד שהסברא בזה קצ"ע, עוד העירו להקשות, שהצל"ח שם כתב לשנות גם את שיעור כוית, והלא שיעור זה ודאי אינו תלוי באגודלים.

כבר העירו שהנחה זו אינה מוכרחת, כי יש בדבר בחינות שונות, שאמנם הדורות מתמעטים מבחינה רוחנית, וגם מבחינה גשמית אנשים נעשים מפונקים יותר, אבל בהרבה דברים הדורות מתגדלים והולכים, וכמו למשל שבדורותינו מאריכים ימים הרבה יותר מבדורות קודמים, ועוד הרבה דברים מפותחים היום יותר מבעבר, לא רק האדם אלא גם הצמחים והפירות.

וכן מקובל שבזמן חז"ל היו האנשים יותר נמוכים מבזמננו בכ-10 ס"מ, ואנשים היום יותר גדולים ורחבים. ובכלל ענין רוחב האגודל הוא דבר שמשנתנה גם מכל מיני סיבות חיצוניות, ותלוי לפעמים בסוגי העבודות והמלאכות, כי למשל אגודל של פועלים נעשה עם השנים רחב יותר משל אחרים, עקב השימוש שהם עושים בו.

וקיצור הדברים הוא, שלכאורה קשה לקבוע מסמרות ולומר מסברא שהדורות מתמעטים דווקא.

שיעורי הראשונים [הרמב"ם]

והנה כיון שענין השיעורים אינו דבר חדש, אלא הוא נחוץ לכל יהודי באשר הוא מיום מתן תורה, והראשונים והפוסקים דברו בזה כל אחד בדורו, יש לברר כיצד הורו במשך הדורות בעניינים אלו.²⁷ והנה ברור שהפוסקים עד הצ"ח הורו בשיעור חלה כשיעור הקטן, וכגון התוספות יום טוב והט"ז והש"ך והמגן אברהם, ומהם בא הצ"ח לאפוקי, כמו שהזכיר שם. [ומכל מקום כמדומה שלענין שיעור מקוה נהגו באשכנז בשיעור גדול מאוד, ואפילו יותר מכל השיעורים, משום חומרא²⁸].

והנה אחד מגדולי הראשונים שיש לנו ממנו דברים ברורים בזה, ושיעוריו נפסקו בשלחן ערוך, ודנו בהם גדולי הפוסקים בכל הדורות, הוא הרמב"ם, שכתב את המידות לפי משקל המטבעות של זמנו:

בפירוש למסכת עדויות (פ"א מ"ב) כתב הרמב"ם: וכבר עשיתי אני מידה בתכלית הדיוק שיכולתי, ומצאתי שהרביעית האמורה בכל התורה מחזקת מן וכו' המים קרוב לעשרים ושבעה דרהם וכו', וכל הדרהמים האלו מצריים. וכן כתב בכלים (פ"ב מ"ב). וחזר על זה בהקדמה למסכת מנחות. וכן כתב במסכת מקואות (פ"ג מ"א)²⁹.

ועל פי זה כתב בעדויות (שם) עוד, ששיעור חלה הוא משקל של 520 דרהם בקירוב, מקמח החיטים של מצרים. וכדברים הללו כתב ביד החזקה (ביכורים פ"ו הט"ו) ששיעור חלה, שהוא נפח 43.2 ביצים, נכנס בכלי שיש בו 6 אגודלים ו-7/9 האגודל באורך ברוחב ובגובה³⁰, ומשקל נפח זה בקמח שוה למשקל 520 זוז מזוזי מצרים [שהם דרהמים (כסף משנה שם)]. והיינו שאף ביד החזקה הוא נוקט בשיעורים שכתב בפירוש המשנה. ושיעור חלה שהוא משקל 520 דרהם, הובא להלכה בשלחן ערוך (או"ח סי' תנו ס"א, יו"ד סי' שכד ס"א).

הדרהם שמזכיר הרמב"ם הוא שם מטבע שנהג במדינות הערביות במשך למעלה מ-1000 שנה, ועד היום יש כמה מדינות ערביות שלא שינו זאת והמטבע שלהם הוא 'דרהם', כמו למשל מרוקו. הדרהמים של המדינות השונות היו שונים מעט במשקלם זה מזה, ועל כן ציין הרמב"ם שהוא מדבר על הדרהם של מצרים.

כיום ידוע ללא ספק, שהדרהם של מצרים שהיה בזמן הרמב"ם שקל 2.8 גרם בקירוב. ולפי זה, שיעור רביעית לשיטתו הוא 75.6 גרם ממשקל המים³¹, שזהו 75.6 סמ"ק³², ושיעור חלה הוא 1456 גרם³³, שהוא 1456 סמ"ק.

שיעור ביצה [שהוא 2/3 משיעור רביעית³⁴] הוא לפי זה 50 סמ"ק. ושיעור אגודל הוא 1.9 ס"מ, והאמה [שהיא 24 אגודלים] 45.6 ס"מ.

ואמנם נתברר בזה שיעורי הרמב"ם במדויק, אבל שיעור זה קשה מאוד, שאמנם גודל האמה מתאים מאוד לאמת היד הממוצעת, שהיא כשיעור זה, וגם שיעור ביצה עולה יפה כפי המציאות, אך גודל האגודל אינו מתאים כלל, שלא מצאנו אגודל קטן כזה³⁵. ונאמרו בספרי זמננו כמה השערות כיצד יש ליישב קושיא זו, ואכמ"ל.

זהו שיעור הרמב"ם, ועניינו נתברר רק בדורות האחרונים, כאשר ניתן היה לברר במדויק את משקל הדרהם. ובספרים דנו אם ניתן להוכיח שגם שיעורי הגאונים והראשונים ברובם קרובים לשיעורו, ואין המקום להאריך בכל זה. [והחזון איש רצה לומר שהדרהם נשתנה, עיין בקונטרס השיעורים].

27 יש להקדים שרבותינו הראשונים שבכל דור, וכן אחריהם הפוסקים בכל דור ודור, כתבו את השיעורים בזמנם על פי מידות או מטבעות שהיו מצויות אצלם, ומידות ומטבעות אלו ידועות גם היום בצורה מסודרת, ושומרים עליהן בבתי עקד ומוזיאונים, ויש טבלאות מסודרות לכל העניינים הללו, וכמעט אין נופל בהם ספק. וכבר כתב מרן הקה"י שאפשר לסמוך על המלכויות בענין זה, כיון שמקפידות בזה על הדיוק. אמנם לפעמים צריך לדעת לתרגם את השמות שנתנו הראשונים והפוסקים [ששמות אלו הם לפי השפה שבה דברו היהודים ובה כינו את המידות] לשמות שנהגו בהם אצל הגויים, ומכל מקום עיקרי הדברים בזה מדויקים. ואין זה דומה למדע הארכיאולוגיה שנעשה על ידי חפירות שעל גביהן נבנות השערות, כי כאן יש בדרך כלל מסורת שמורה אצל הגויים עוד מאותם דורות. ועל כן אפשר לדעת במדויק על כל ראשון וראשון וכל פוסק ופוסק בכל דור ודור, על פי השיעורים שכתב, כיצד לתרגם את שיעוריו למידות זמננו.

28 ולא נתבררה לי עדיין נקודה זו היטב.

29 שכתב ש'קורטוב' שהוא 1/64 מלוג, הוא בקירוב דרהם וחצי של מצרים [ואם 'הקירוב' הוא שאין זה 1.5 דרהם אלא 1.68, עולה לרביעית גם כן 27 דרהם]. המדובר על משקל הדרהם, שבו שיער הרמב"ם את שיעורי התורה.

30 $6.77 \times 6.77 \times 6.77$.

31 $2.8 \times 27 = 75.6$.

32 משקל המים בגרמים, הוא גם שיעור נפחם בסמ"ק.

33 $2.8 \times 520 = 1456$.

34 רביעית הלוג היא ביצה וחצי, כי בלוג 6 ביצים. נמצא שביצה היא 2/3 הרביעית.

35 ונמצא שעיקר הקושיא בכל הענין של השיעורים הוא, שהאגודלים שלנו גדולים מדי ביחס לשאר המידות [אמת היד, הביצה].

יש עוד שני עניינים שקצרת בהם כאן בשיטת הרמב"ם ממה שמצאנו לו בענין השיעורים, והם מובאים בהערות.³⁶

שיעור ר"ח נאה

ידועים שיעוריו של רבי חיים נאה, לפיהם הרביעית היא 86 מ"ל [בגימטריה 'כוס']. ושיעור חלה לשיטתו הוא 1.666 גרם.

שיעורו הוא למעשה השיעור של הרמב"ם שנהג בו חכמי הספרדים בכל המקומות וכן בירושלים עד זמנו, ובא לבסס שיעור זה ולומר דלא כצל"ח, אלא לא נתקטנו הביצים, ושיעור ביצה הוא כביצה ממש, דהיינו כ-58 סמ"ק בערך, ורביעית היא ביצה וחצי, דהיינו 86 מ"ל. ולפי זה האגודל הוא 2 ס"מ.

אמנם ידוע כיום אצל כל העוסקים במלאכה, ששיעוריו לשיטתו גדולים מדי, ואינם נכונים כלל, כי חישב את הדרהם של הרמב"ם [שהוא באמת 2.8 גרם] כפי הדרהם הטורקי שהיה בזמנו שהיה גדול יותר והיה משקלו 3.2 גרם.³⁷ אבל האמת שהשיעור הנכון לביצה לפי הרמב"ם הוא כדלעיל, שהביצה 50 סמ"ק, והרביעית 75 סמ"ק [בגימטריה 'היין']. ולפי זה האגודל הוא 1.9 ס"מ כאמור לעיל, ושיעור חלה הוא 1456 גרם.

ונמצא הלכה למעשה שבמקום שהשיעור הקטן הוא לחומרא [למשל בשיעור שלשה טפחים לענין אור הפוסל בסוכה ולענין גובה הדפנות מן הקרקע הפוסל את הדפנות], **יש ללכת בזה אחר שיעורי הרמב"ם הנ"ל [ולא אחר שיעורי ר"ח נאה שהם גדולים יותר]**, וכגון שיש להקפיד שלא יהיה בסוכה אור בשיעור של 22.8 ס"מ, שלדעת הרמב"ם יש בו שלשה טפחים, ואין לסמוך על שיעור ר"ח נאה ששלשה טפחים הם 24 ס"מ.

שיטת החזון איש

כידוע שיטת החזון איש כצל"ח שיש להכפיל את השיעורים, והאגודל לדעתו 2.4 ס"מ, והביצה היא כפולה משלנו והיא 100 סמ"ק, והרביעית [שהיא ביצה וחצי] היא 150 סמ"ק [בגימטריה 'כוס הגון']. ומה שיש לדון בזה כבר נתבאר לעיל.

והנה הרבה מהעוסקים בענייני השיעורים, נדיינו בשאלות מציאותיות, מה היה רוחב האמה והאגודל של חז"ל ומה היה גודל הביצים שלהם, וכו' וכו', ובזה עסקו מרן הקה"י וכן עסק בזה הגר"ח נאה, כל אחד לשיטתו. אמנם החזון איש, אף שעסק גם בעניינים אלו, מכל מקום עיקר חידושו אינו בנידון המציאות, אלא שחידש בזה מהלך הלכתי כיצד פוסקים בענייני שיעורים, ואשר לפי זה רוב הקושיות מהמציאות אינן קשות עליו ואינן סותרות את שיטתו.

וזהו תוכן דבריו (בקונטרס השיעורים סק"א עד סק"ו):

בכלים (פ"י מ"א) נחלקו רבי יהודה ורבי יוסי כיצד מודדים את שיעור הביצה הבינונית, שרבי יהודה אומר שיעשה ממוצע בין ביצה גדולה וקטנה, ורבי יוסי אומר 'וכי מי מודיעני איזו היא גדולה ואיזו היא קטנה, אלא הכל לפי דעתו של רואה'. וקשה, שגם כשהולך על פי דעתו של רואה, יתכן שלפניו ביצה גדולה או קטנה ולא בינונית. אלא הביאור הוא, שהשיעורים ניתנו לפי האומד, כדין אומד בהפרשת תרומת מעשר, ומה שנראה לו לאדם זהו שיעורו ואין שייכת בזה טעות, כיון שכך נראה לו ונעשה השיעור כן.

ואמנם חכמים יכולים לקבוע את גדרי השיעור לכלל ישראל, וכמו שאמרו שכזית זה זית אגורי, ולא שנאמר כך למשה, אלא שעיינו חכמים בזה וקבעו כן לכל ישראל. שכשם שמסור לדעתו של רואה, כן מסור הדבר לחכמים לקבוע בזה איזה המקום ששם נמצא הזית הבינוני וכיצא בכך. והיינו שכח חכמים לקבוע בשיעורים, וכן כח חכמים שבדורות הבאים לקבוע כן לכל ישראל, וכן יכולים הם למסור את הדבר לכל אחד שיקבע לפי דעתו.

והנה חז"ל נתנו לנו שני אופני מדידה לשיעורים, הביצה, והאצבע, ויש רשות למדוד בכל אחד מהם, שגם זה בכלל 'הכל לפי דעתו של רואה', ואין האדם צריך לבדוק שמא במדידה השניה יעלה בידו שיעור אחר. ואף אם גדלו הביצים או קטנו, כיון שנקבע שהולכים אחר הביצה, אפשר להמשיך לשער בה. אולם, אם בדקנו ונתברר שיש שינוי בין אופני המדידה, אזי יש לנו ללכת אחר האגודלים ששיעורי האורך אמה וטפח נזכרים בפסוקים. ואירע כן בימי הצל"ח והגר"א שמדדו ומצאו שיש שינוי בין אופני המדידה, והחליטו שהתקטנו הביצים, וקבעו לכל ישראל לקבוע את המדידה על פי האגודל, ועל פיהם נהגו כל בני הגולה וגם בירושלים.

ואין לומר שנתברר שנכשלו הדורות הראשונים, כי הלא אז בזמנם הלכו אחר השיעורים שהיו מקובלים בידם, והיה זה בכלל 'הכל לפי דעתו של רואה' כל זמן שלא נתברר השיעור האחר. ואפשר אפילו שיש רשות ללכת אחר הביצים אפילו ידוע שהתקטנו. אבל אחר שנקבעה הלכה

36 (א) כתב הרמב"ם (עירובין פ"א ה"ב) שרביעית מים או יין שוקלת כמשקל 17.5 דינרים. והנה הלא יש 4 דינרים בסלע, ונמצא שהרביעית שוקלת מעט פחות מ-4.5 סלעים. והרי ידוע שלפדיון הבן שהוא 5 סלעים לוקחים רק לחומרא 96 גרם או 101 גרם, ומעיקר הדין די בכ-80 גרם, ונמצא שהרביעית היא כ-75 גרם וכאמור לעיל. ולסבורים שהרביעית היא כפולה, עליהם לסבור שגם משקל המטבעות הוא כפול, ולהכפיל את שיעור פדיון הבן. ואכן כאשר נתחבט החזון איש בקושיא זו, היה אומר מתחילה שראוי להכפיל את שיעור פדיון הבן. אמנם אחר כך תירץ קושיא זו, על פי מה שיצא לחדש, ששיעור המטבעות בכל דור תלוי במשקל השעורה, וכמו שמסרו הגאונים שמשקל הדינר כמשקל ס"ד שעורות, ובזמן הרמב"ם היו השעורות כבדות יותר ועל כן היה אז משקל ומשקל הדינר התלוי בהם כפליים ממשקלם היום שהשעורות קלות יותר. וראה על כל זה בחזון איש (קונטרס השיעורים סק"ג וסק"ח וסק"ט). ובשיעורין של תורה (סי' ג סק"י) כתב שהוא חידוש עצום שהגאונים העמידו את שיעור המטבעות על משקל השעורים כסיבה ולא כסימן, וראה שם מה שכתב לתרץ באופן אחר.

(ב) עוד מצינו ברמב"ם (ספר תורה פ"ט ה"ט) ששיעור אגודל בכל התורה הוא כרוחב שבע שעורות בינוניות זו בצד זו בדוחק, וכאורך שתי שעורות ברווח. ועל זה הקשו רבים, כי השיעורים הללו סותרים זה את זה, שאורך שתי שעורות [שהוא 2 ס"מ] הוא כרוחב שש שעורות בלבד, ואילו רוחב שבע שעורות הוא גדול יותר [2.4 ס"מ או 2.5 ס"מ]. ויש שנקטו כשיעור אחד וישבו את השיעור השני בדרכים שונות, וכגון שהשעורים שבימי הרמב"ם היו שונות בגודלן, או שמדידת השעורים לאורכן בריוח היא בריוח גדול, או שלאידך מדידת השעורים לרוחבן היא כשהן שוכבות על צידן, וכיוצא בזה.

37 $27 \times 3.2 = 86.4$ ושיעור חלה שהוא משקל של 520 דרהם: $520 \times 3.2 = 1664$.

כהצל"ח והגר"א ועוד גדולים, ונתפשטה ההוראה, הרי זה כאילו קבעו בית דין לכל ישראל את המידה לפי ראיית בית דין, וזהו 'דעתו של רואה', והוא עיקר השיעור.

עד כאן תוכן דבריו. ולפי זה אפשר ללכת אחר הכרעת הצל"ח למדוד באגודל, אפילו ירבו הראיות שלא נשתנה דבר וכו'.

וראיתי מעירים שיש בדבריו חמשה חידושים [ובהערות מובא מה שיש לדון בהם]:

א. שהשיעור נקבע הן לפי הביצים והן לפי האגודלים שבכל דור ודור, אפילו ישנו³⁸.

ב. אם יש סתירה ביניהן, השיעור לפי האגודלים הוא העיקר לפי שאמה וטפח נתפרשו בפסוקים³⁹, וכל שכן שנראה שהאצבע מתאימה למידת חז"ל והביצים נתקטנו⁴⁰.

ג. 'דעתו של רואה' יכולה להקבע על פי חז"ל⁴¹.

ד. 'דעתו של רואה' יכולה להקבע על פי פוסקי הדורות⁴².

ה. הצל"ח והגר"א קבעו את השיעור לכל ישראל, וכל בני הגולה נהגו על פיהם⁴³.

הערה: יש עוד שיעור שלא הזכרתי כלל בדף זה, והוא שיעור כזית, לפי שהוא נידון לעצמו האם שיעורו תלוי בשיעור הביצה, או שבו לכו"ע הולכים אחר הזית שיש עתה, ואין מקומו כאן.

הטבלאות בעמוד הבא הם מהספר 'מדות חן' להר"י לומברד, על פי רשותו.

תיקוני טעויות:

בטבלת שיעורי נפח שורה 3 – כור לרמב"ם [טור 5] 216,000.

שם שורה 4 – לתך לרמב"ם [טור 5] 106,000.

שורה 9 – קב שיעורו באיפה [טור 3] 1/18.

שורה 10 – רובע שיעורו באיפה טור 3] 1/72.

³⁸ וכאמור לעיל, אכן כן נקטו כמה אחרונים שהשיעור תלוי בביצים שבכל דור, אך אפשר שאין הדבר מוסכם. וכן אפשר שאין זה אלא בביצים, ולא באגודלים, שהלא חז"ל הם ששיעורו את הנפח לפי האגודלים ולא שנתפרש כן בתורה או במקום אחר, ויתכן שלא נקטו אלא סימנא בעלמא. ובמיוחד יתכן שאין הדבר אמור אלא במקום שהביצה היא עיקר השיעור, כמו ביצה לטומאת אוכלין, אבל במקום שהשיעור הוא ברביעית הלוג או בסאה, והאופן לחשב זאת הוא על ידי ביצים, יתכן שבזה אין אומרים שמשערים בביצים שבכל דור ודור. וכגון כשאמרה תורה עשרון למנחות, מנלן שהדבר תלוי בביצים אפילו השתנו.

³⁹ צ"ע להבין, שאם שתי המידות אמת, וכמו שנתבאר, מה טעם יש שבמקום סתירה להעדיף את האגודלים. וכן לא מובן מה טעם להעדיף האגודל מפני שהאמה והטפח נזכרו בפסוק, ועוד שהלא גם מידות הנפח נזכרו בפסוקים.

⁴⁰ ענין זה הוא הנידון הרחב שנזכר לעיל, אם אכן קטנו הביצים.

⁴¹ דבר זה הוא חידוש גדול, שבפשטות 'הכל לפי דעתו של רואה' הוא כעין 'אי אפשר לצמצם', ומה שייך שתהיה בזה הכרעה של חז"ל ופוסקים. ואמנם נראה – כמו שהבאנו למעלה – שהחזון איש הוכיח זאת ממה שמצאנו שאמרו חז"ל באיזה זית לשער ובאיזה עדשה ושעורה, וביאר ששיעורו שאלו הם הבינונים, ומכאן שיכולים הם להחליט לכל ישראל. אמנם היה מקום לדון שחז"ל גילו לנו המציאות שכן הוא, שזית אגורי הוא הבינוני במציאות, והלא פשוט שאין 'דעתו של רואה' כלום בשעה שבאים ומוכיחים לו שמה שלפניו אינו בינוני. אך לא שחז"ל קבעו והחליטו מהו 'דעתו של רואה'. [וראיתי מצינים לעיין בזה בתשובת רש"ג (בספר האשכול, אלבעק, דף קכה:).]

⁴² זהו חידוש גדול עוד יותר, שעד עתה לא שמענו שיש כח כזה ביד גדולי הדור לקבוע שיעור שיהיה יתד בל תימוט. ואולי זה כגירות ותקנות שאם פשטו ברוב ציבור, נתחייבו בהן הרבים, וצריך לעיין בזה. אמנם בפשטות אין זה עדיף מאשר שאר הוראות של הש"ך או הט"ז שבאים חכמים שאחריהם וחולקים עליהם, ואין בזה מתוס. וכן כאן, יכול מי שהגיע להוראה לדון ולהורות באופן אחר. ועוד, שאם נראה לנו שאלו היינו דנים בענין זה לפנינו היו חוזרים בהם ומוודים לנו, יכולים אנו להורות שלא כדבריהם, שאין כאן איזו גזירה שגורה, ואין צריך גדול בחכמה ובמנין וכו'. והנה למשל דעת האגרות משה שהשיעור הוא אחר לפי מה שמדד ומצא, והאם אינו יכול להורות כדבריו, אתמהה. ואפשר שאין החזון איש חולק על זה. ומכל מקום ראיתי מעתיקים מדברי מרן הקה"י שכתב שאלו נתברר לן הרביעית של הרמב"ם, הרי זו 'דעתו של רואה' ללכת אחריה. ואם כן, אם אכן הראיות לברור שיעורו שהבאנו למעלה, הן ראיות מחזורות, יש ללכת אחריהן.

⁴³ ענין זה אינו ברור דיו, אחר שהביאור הלכה (סי' רעא) כתב שמנהג העולם כשיעור הקטן. ואמנם הבאנו לעיל מהערוך השלחן שהיראים כולם נוהגים כן. ושמה מקומות מקומות יש. ועל כל פנים בירושלים, לפי דעת כמה מגדוליהם, היה המנהג לא כך, וכן גדולי הספרדים לא נקטו את שיעור הצל"ח כלל.

שיעורי אורך

במטרים: (0.001 = מילימטר, 0.01 = סנטימטר, 1,000 = קילומטר)							
חזו"א	שיטה ממרצעת	רא"ח נאה	דמכים עפ"י המסורת	מקור השיעור	שיעור באמות	הגדרתו	השיעור
4,608.00	4,320.00	3,840.00	3,648.00	רש"י פסחים צד.	8,000	4 מיל	פרסה
1,152.00	1,080.00	960.00	912.00	ספרי האוינו פסקה י	2,000	תחום העיר	מיל
153.60	144.00	128.00	121.60	יומא סו	266.66	1/30 מפרסה	ריס
0.576	0.54	0.48	0.456	סוכה ה, בלים י"ז ט'	1	מקצה האצבע האמצעית עד המרפק	אמה
0.288	0.27	0.24	0.228	חוספתא כלים בי"מ פי' מ"ד	1/2	מקצה האגודל עד קצה הזרת	זרת
0.096	0.09	0.08	0.076	מנחות מא.	1/6	רוחב פיסת היד	טפח
0.024	0.022	0.02	0.019	בכורות לט:	1/24	רוחב האגודל	אצבע

¹ בה נקטו המ"ב והאג"מ [ע"י ספר מדות ושיעורי תורה קמ"ד הערה 37, אלא שתלה שביצים של המ"ב היו 60 סמ"ק ולפי"ז אצבע הוא 2.25 ס"מ ויותר מסתבר שהיו קרובים ל 50 סמ"ק והאצבע 2.1 ס"מ ע"כ עשיתי לפי 2.2 ס"מ שהוא בערך אצבע ממוצעת לפי מה שבדקתי וקשה מאוד לצמצם בחצאי מילימטר.

שיעורי נפח

שיעורו בסמ"ק [1000 סמ"ק = ליטר]							
חזו"א	לחזורא לדיעת המ"ב	רא"ח נאה	הדמכים עפ"י בירוי המסורת	מקור השיעור	שיעור באיפה	מדות הלח	מדות היבש
432,000	288,000	247,680	16,000	יחזקאל מ"ה	10	כור	כורחומר
216,000	144,000	123,840	08,000	מדויק בב"מ פ'	5		לתך
43,200	28,800	24,768	21,600	יחזקאל מ"ה מנחות עו:	1	בת	איפה
14,400	9,600	8,256	7,200	עירובין פג.	24	1/3	סאה
7,200	4,800	4,128	3,600	נוטריקון ג' קבין	12	1/6	תרקב
4,320	2,880	2,477	2,160	שמות טז	7.2	1/10	עומר
2,400	1,600	1,376	1,200	ב"ב פט:	4	1/1	קב
600	400	344	300	ב"ב פט:	1	1/7	רובע
300	200	172	150	ב"ב פט:	1/2		תומן
100	66.7	57.6	50	עירובין פג. כלים פי"ז מ"ז	1/6		(ביצה) ²
75	50	43	37.5	בי"ב צ' תוספתא סופ"ה	1/8		עוכלא
18.2	12.1	10.4	9.1	ב"ב פט:	1/33		משורה
9.4	6.2	5.4	4.7	בי"ב צ' תוספתא סופ"ה	1/64		קורטוב

¹ וי"א שהגרב אינו שם מידה אלא שם כלי שאין לו מידה מדויקת [כמו קיתון], ע"י ספ מדות ושיעורי תורה עמ' רלג הערה 69, ובזה יתיישב מה ששיערו חכמים שיעו המים למקוה בסאין ולא בגריוא.

² על אף שאינו שיעור בשום מקום לרוב הפוסקים אבל כיון שהגמ' שיערה השיעוריו על פיו לא נמנענו מלהביאו

³ וסימנך אחד מ"ג מלוג [ספר מדות ושיעורי תורה י"ד הערה 24] ויש גורסים 1/36

⁴ ויש גורסים אחד מט"ז [ספר מדות ושיעורי תורה י"ד הערה 6]

דברי הצל"ח בדף קטז: אודות שיעורי האגודל והביצים

שמה

השלם

פסחים קיט ב, קא א

צל"ח

ק"ק פראג, ובוידל י"ג רביעית ומחצה מרביעית של תורה לערך, ופורתא לא דייקנן לחומרא.

דף קי"ט ע"ב אמר רב יהודה אמר שמואל אין מפטירין אחר מצה אפיקומן. עיין

בתוס' ד"ה אמר רב, דלהא לא איתקש מצה לפסח. והטור בסימן תע"ח פסק שאין לאכול אפיקומן בשני מקומות. והדבר יפלא שהרי החוס' הוכיחו כאן דלהא לא איתקש מצה לפסח. והנלע"ד בזה, כי צריך טעם למה להא לא איתקש הא אין היקש למחצה. ונראה דר"ע דסובר לקמן דף ק"כ ע"ב דסובר הוה למעוטי לילה אחת, ולכאורה קשה ל"ל הוה דאין אפשר לומר כלילה אחת הא עיקר פסוק זה בפסח מצרים נאמר, והלא יצאו ביום ט"ו, ואין יאכלו הא אין הפסח נאכל בשני מקומות דפסקין כר' יהודה. אמנם הא לא קשיא, דאכתי איכא למימר דומן אכילתו שני לילות, ומי שיאכל היום במצרים באמת לא יאכל למחר, אבל מי שלא יאכל היום יאכל למחר במקום שיהיו. אמנם מצה כולם חייבין לאכול כלילה הוה דכתיב בערב תאכלו מצות, ואם יאכל הפסח למחר על כרחך יאכלוהו על מצות ומרורים, ואין יאכל מצה בב' מקומות, אלא ודאי דמצה נאכלת בשני מקומות. וכל זה לר' עקיבא, אבל לראב"ע הוה אתי לגזירה שוה שנאכל עד חצות עיין סוף פסחים, וא"כ לראב"ע מצה איתקש לכל מילי לפסח, והתוס' בדף ק"כ ע"ב בד"ה אמר, פסקו כר"ע, ולכן החליטו דמצה נאכלת בב' מקומות. אבל הרא"ש בפ"ק דברכות מסופק אם הלכה כר"ע או כראב"ע, ולכן פסק הטור לחומרא שאין מצה נאכלת בשני מקומות.

דף ק"כ ע"א ואידך כתיב בהאי וכתוב בהאי וצריכא. ולעיל דף כ"ח ע"ב ור'

שמעון טמא ושהיה בדרך רחוקה לא איצטריך קרא דלא גרע מערל וכן נכר, ור' יהודה כתיב בהאי וכתוב בהאי. וצריך טעם לדבר למה לעיל לא אמר וצריכא וכאן אמר וצריכא. ונראה דרשב"ם [ד"ה כתיב] מפרש הצריכותא דטמא ושהיה בדרך לא ילפי מערל וכן נכר, משום דאולי אלו דעבדי בשני ויאכלו מצות בשני יש סברה שלא יתחייבו בראשון במצה, ואם כתיב בערב תאכלו הוה מוקמינן אמסתבר דהיינו ערל וכן נכר דלית להו תקנתא בשני. והנה התוס' כאן וגם לעיל בדף כ"ח [ע"ב] בד"ה כל ערל, כתבו דכן נכר דקרא לא מתוקם אלא שהיה מומר בשעת שחיטה ועשה תשובה. ולפ"ז דמיירי דעשה תשובה אם כן אית ליה תקנתא בשני, שהרי הויד בראשון עושה את השני, ואם כן בטל הצריכא, ושפיר

הזמן משלים קושי השעבוד. והנה יש להוכיח שקושי השעבוד במצרים הוא השלים ובזמן האמיתי יצאנו, דהנה סדר הפסח מצה וא"כ מרור, וכיון שמצה רומז לגאולה ומרור רומז לשעבוד, היה להקדים מרור למצה שהרי השעבוד קדים לגאולה, אבל באמת אדרכה המרור הוא הגאולה האמיתית, שע"י שמרור חייהם נשלם הזמן. והוה כוונת ר"ג כל שלא אמר ג' דברים הללו, דהיינו לפרש טעמם, לא יצא ידי חובתו, דאיכא למימר שיצא קודם זמן ועדיין אנו חייבין להשתעבד, אבל ע"י פירוש הטעמים ואז קשיא למה מרור אחר מצה, וצ"ל כנ"ל, ואם כן בזמן יצאו והיתה גאולה אמיתית.

והואיל וחביבא מצוה בשעתה וכלילה זו צריכין לאכול כזית מצה וכן מרור ולשתות מן ארבע כוסות רביעית של תורה, צריך אני לברר שיעור הכזית ושיעור הרביעית מה שעולה לדעתי שנתברר לי במופת שהוא שלא כדברי הש"ע, כי באמת מבואר בש"ע סימן תפ"ו ששיעור כזית הוא חצי ביצה. ואמנם לפי שנתברר לי עפ"י מדידה שהביצות המצויות עתה בימינו, הנה הביצה שלימה שבזמנינו הוא רק חצי ביצה מביצים שבהם שיעורי התורה ה. והמופת הזה כי שיעור חלה הוא מ"ג ביצים וחומש, והתירו"ט מדר שהוה פינט מדה ישנה שמצאתי כאן בבואי לפראג, ואני מדרתי ומצאתי שהוא פחות מפינט, ושוב עשיתי כלי המחזיק שבע אגודלים פחות ב' תשיעית באורך ורוחב ורום מרובע שהוא שיעור חלה המפורש בש"ע ב"ד סימן שכ"ד, והוא על פי חשבון של שיעור מקוה, והכלי זה מחזיק מעט יותר משמנה זיידלך שהוא שני פינט, ואם כן שני שיעורי חלה מכחישים זה את זה, ושניהם הלכה למשה מסיני, כי שיעור מ"ג ביצים וחומש הוא הלכה למשה מסיני, וכן שיעור מקוה הוא הלכה למשה מסיני, ועל כרחך שנשתנה בזמנינו, או שהאגודלים נתגדלו והמה גדולים יותר מהאגודלים שהיו בימי התנאים, או שהביצים נתקטנו והמה בזמנינו קטנים ממה שהיו בימי התנאים. וידוע שהדורות הולכים ומתמעטים ואי אפשר שאגודל שלנו גדול יותר מאגודלים שהיו בימי חכמי ש"ס. ועל כרחך הביצים בזמנינו נחמטו. ולכן אני מזהיר שעל פינט קמח יקח החלה בלי ברכה, כי לא באתי להקל על שיעורא של התירו"ט, אבל ברכה לא יברכו עד שיהיה שני פינט קמח מחוקים ומעט יותר. וכיון שנתברר שהביצים שלנו נתקטנו על מחציתם, אם כן שיעור זית שהוא חצי ביצה הוא כביצה שלנו. וכזה אשער באכילת מצה ומרור בכל שיעורי התורה. ושיעור רביעית של תורה על פי מדה זו הוא יותר מרובע זיידל של הוידל הישן שמצאתי פה

ע"ש, ודפ"ח. רק לכאורה הוא מביא רא"י לסתור כי אדרכה דבמצרים קוב"ה מיהר לגואלם ע"כ נראה דר' לוי רוצה לומר דבאמת שגלות הרביעי להשלים גלות מצרים ואריכת זמן משלים קושי השעבוד, וא"כ מה שקב"ה גאל אותנו קודם ח' שנים מסיבת קושי השעבוד ואכן גדולה עשאו לצורוות מה שאנחנו היום בגלות הוה ולכן מצינו כשנגלה בסיני אמר אה"י אשר אה"י ופרש"י אה"י צמם בגלויות אחרים ומשה רבינו אמר ד"י לצרה בשעתה, ולהנ"ל י"ל דרמז לו הקב"ה אף שלא נשלם הקץ מ"מ סיבת גלויות אחרים ישלימו רק שיריחו מאמרו ואח"כ יצאו ברכוש גדול וכתבו דהוא התורה. ובה מיושב ג"כ מה שנקט מרור לבסוף להודיע שהמרור הוא הגלות הרביעי הוא סיבה לפסח ומצה כי אנתנו בגלות הוה משלימים גלות מצרים, והקב"ה הבטיח שאחר זמן הגלות יגאלנו והוא מורה שגאל אותנו אשר אנתנו מחכים לביאת הגואל, ולכן לא יצא י"ח אם לא הזכיר על סדר הוה כי ע"י שיזכיר מרור בסוף מורה שמאמין בביאת הגואל בב"א (אהל דוד).

ה) כן מצאתי בתשובת ח"ג שכתב לענין שיעור המקוה שנתקטנו שיעורים, וכן מצאתי בס' המנהיג ה' פסח אות ל"ה שהביצים נתקטנו (הגרי"ש נאטאנאהן זצ"ל).

ו) ועיין בס' פרי מגדים יו"ד סי' מ"ד במש"ז ס"ק י"ב, ובמעשה דמגנצא המובא בש"ך סי' מ"ד ס"ק י"ב שהכשירו כלי' שהקטינה כיון שראו שהי' כענבה, נראה רכל השיעורים לפי העת והזמן דהא הראב"ן בעצמו כתב שם שבא"י היו הענבים גדולים והאין ידעו במגנצא לשער כענבה (ברוך טעם). [וכ"כ באמרי ברוך לוי"ד שם, וע"ע תשובה מאהבה ח"ג גליון יו"ד סי' שכ"ד].